

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА РОЗМЕЖУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЮРИДИЧНІ СКЛАДИ ЯКИХ ПЕРЕДБАЧЕНІ В ДИСПОЗИЦІЯХ СТАТТІ 180 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ, З ІНШИМИ КРИМІНАЛЬНИМИ ПРАВОПОРУШЕННЯМИ

Ковтун Олексій Ілліч,

orcid.org/0000-0003-0812-6460

аспірант

Державного університету «Київський авіаційний інститут»

Метою наукової статті є дослідження питання, яке стосується кваліфікації злочинів, відповідальність за які передбачена у статті 180 Кримінального кодексу України «Перешкодження здійсненню релігійного обряду». Автор розглядає дану кримінально-правову норму як таку, що складається із двох юридичних складів злочинів, передбачених у різних частинах однієї статті. Ця позиція обґрунтована в інших дослідженнях автора. Саме тому в цій науковій статті спочатку розглядаються питання кваліфікації за сукупністю та за правилами конкуренції злочину, склад якого передбачений у диспозиції частини 1 статті 180 Кримінального кодексу України. Це стосується кваліфікації за статтями 161, 296, 356 Кримінального кодексу України. Автор висловлює свою позицію щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях цих статей, і злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 1 статті 180 Кримінального кодексу України. Вказуються ознаки, за якими проводиться розмежування юридичних складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях вказаних статей.

Що стосується кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 2 статті 180 Кримінального кодексу України, то враховуються такі ознаки, як спеціальний суб'єкт злочину, яким може виступати працівник правоохоронного органу (стаття 365 Кримінального кодексу України), а також такий спеціальний суб'єкт, як військова службова особа (стаття 426–1 Кримінального кодексу України). Тобто в даному випадку основною розмежувальною ознакою вважається суб'єкт кримінального правопорушення і обґрунтовується думка щодо кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень. Ще одним питанням, яке розглядається у статті, є питання кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції частини 2 статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими насильницькими кримінальними правопорушеннями. Автор доходить висновку щодо необхідності внесення змін до статті 180 Кримінального кодексу України як шляхом поділу її на дві окремі статті, так і шляхом внесення до кожної з них кваліфікуючих ознак.

Ключові слова: кваліфікація кримінальних правопорушень, розмежування кримінальних правопорушень, релігійний обряд, свобода віросповідання, примушування, перешкодження, потерпілий, священнослужитель.

Kovtun Oleksii. Selected issues of qualification and delineation of crimes, the legal elements of which are prescribed in the dispositions of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine with other criminal offenses

The purpose of this scientific article is to examine the issue concerning the qualification of crimes, liability for which is provided for in Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine "Obstruction of the performance of a religious rite". The author analyzes this criminal law provision as one consisting of two separate legal compositions of crimes, stipulated in different parts of the same article. This position has been substantiated in the author's previous studies. Therefore, the article primarily addresses issues of qualification based on the aggregate of crimes and the rules of competition regarding the crime, the elements of which are prescribed in the disposition

of Part 1 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine. This concerns qualifications by Arts. 161, 296, and 356 of the Criminal Code of Ukraine. The author expresses their position regarding the legal characterization of criminal offenses provided for in the dispositions of these articles and the crime defined in Part 1 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine. The criteria for the delimitation of the legal compositions of criminal offenses stipulated in the dispositions of the aforementioned articles are highlighted.

Regarding the qualification of the crime defined in the disposition of Part 2 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine, signs of a special subject of the crime are taken into account, which may include a law enforcement officer (Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine), as well as such a special subject as a military official (Art. 426-1 of the Criminal Code of Ukraine). Thus, in this case, the subject of the criminal offense is considered the main distinguishing feature, and the opinion regarding qualification based on the aggregate of criminal offenses is substantiated. Another issue examined in this article is the qualification of the crime defined in Part 2 of Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine in relation to other violent criminal offenses. The author concludes that it is necessary to amend Art. 180 of the Criminal Code of Ukraine, either by dividing it into two separate articles or by introducing qualifying features to each of them.

Key words: qualification of criminal offenses, delimitation of criminal offenses, religious rite, freedom of religion, coercion, obstruction, victim, member of clergy.

Бланкетність норм, які містяться у ст. 180 Кримінального кодексу (далі – КК) України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» [1], спричиняє проблеми з розмежуванням з нормами, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК України, як наслідок – проблеми для правозастосовувачів під час кваліфікації діяння за цією статтею.

У ч. 1 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд». На нашу думку, критерієм розмежування злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 цієї статті, від інших кримінальних правопорушень є основний безпосередній об'єкт злочину – право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів [2, с. 173]. Мотив скоєння цього злочину може бути різним, а метою цього злочину власне і є посягання на основний безпосередній об'єкт шляхом зриву релігійного обряду [3, с. 350].

Наприклад, у диспозиції ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» передбачені умисні дії, спрямовані, зокрема, на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме

чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань.

О.М. Шармар вважає, що основним безпосереднім об'єктом злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України, є рівність громадян у їхніх конституційних правах та рівність їх перед законом [4, с. 324]. Тобто об'єктивна сторона юридичного складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, може збігатися за змістом з об'єктивною стороною злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України. Але основний безпосередній об'єкт цих злочинів буде різний, у першому випадку – право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а у другому – рівноправність громадян. Тому, на нашу думку, ці злочини треба розмежовувати за основним безпосереднім об'єктом.

Якщо ж перешкоджання здійсненню релігійного обряду вчиняється з мотивів релігійної нетерпимості (обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України), то кваліфікація, на нашу думку, має здійснюватися за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 161 КК України), оскільки злочини посягають на різні, хоча і схожі, основні безпосередні об'єкти. Тобто ст. 161 КК України є більш загальною

нормою, що захищає рівноправність та гідність особи через її погляди, зокрема й релігійні, а ч. 1 ст. 180 КК України є спеціальною нормою, що захищає окремий компонент свободи віросповідання – здійснення релігійного обряду.

Проблемним є також розмежування злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, із кримінальним правопорушенням, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 «Хуліганство». Наприклад, незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути вчинене з хуліганських мотивів, але об'єктом кримінального посягання буде свобода віросповідання, а саме право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів. Тобто діяння з перешкоджання здійсненню релігійного обряду можуть мати хуліганський характер (зокрема, грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства) та збігатися з об'єктивною стороною кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені в диспозиції ст. 296 КК України, але у ст. 296 ті самі хуліганські дії спрямовані на порушення громадського порядку як на об'єкт цього кримінального правопорушення, а не на право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів.

З об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, перешкоджання здійсненню релігійного обряду найчастіше відбувається у громадському місці та може супроводжуватися діями, які водночас є як перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, так і грубим порушенням громадського порядку [5, с. 201], тобто ті, які збігаються з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони хуліганства. Але основним безпосереднім об'єктом хуліганства, на відміну від перешкоджання здійсненню релігійного обряду, є громадський порядок. Якщо порівнювати суб'єктивну сторону складів цих кримінальних правопорушень, то мотив явної неповаги до суспільства, який прямо вказаний у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК України як обов'язковий елемент, може бути й у разі вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Тобто грубе порушення громадського порядку під час перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути способом вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, але, на відміну від кримінального правопорушення, склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 КК України, порушення громадського порядку не є об'єктом кримінального правопорушення, а виступає лише способом досягнення мети – перешкоджання здійсненню релігійного обряду.

Якщо ж метою кримінального правопорушення було як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і грубе порушення громадського порядку, то кваліфікувати ці злочинні діяння треба за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 296 КК України.

Ще одним кримінальним правопорушенням, ознаки об'єктивної сторони якого можуть збігатися з ознаками об'єктивної сторони злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, є кримінальний проступок, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 356 КК України «Самоправство». Такі ознаки можуть бути різними, наприклад діяння з недопущення вірян чи/або священнослужителів до храмів (культових будівель) з метою перешкодити здійсненню релігійного обряду через спір про право власності на таку будівлю. У такому разі, якщо метою є як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і самовільне, усупереч установленому законом порядку, учинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується, то ці діяння треба кваліфікувати за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та ст. 356 КК України. Якщо ж значна шкода інтересам громадянина чи громадським інтересам виявилася у зриві релігійного обряду, то такі діяння треба кваліфікувати за ч. 1 ст. 180 КК України. За самоправства умисел спрямований на реалізацію свого уявного чи оспорюваного права, а в ч. 1 ст. 180 КК України умисел спрямований саме на зрив релігійного обряду. Отже, якщо дії вчинені в межах майнового чи іншого спору, де суб'єкт кримінального правопорушення, можливо уявно, обстоює

своє право, то кваліфікація має відбуватися за ст. 356 КК України. У разі відсутності будь-яких уявлень про право власності чи інше права, а за наявності мети – перешкоджання здійсненню релігійного обряду, кваліфікація має відбуватися за ч. 1 ст. 180 КК України. Якщо ж підстави про наявність майнових чи інших прав є, то такі дії треба кваліфікувати за сукупністю (ст. 356 та ч. 1 ст. 180 КК України).

Усі елементи складу кримінального правопорушення нерозривно пов'язані один з одним. Тому мета кримінального правопорушення як суб'єктивна ознака спрямована на об'єкт кримінального правопорушення як об'єктивну ознаку. Тобто відмежувати ці кримінальні правопорушення можна не тільки за об'єктом кримінального правопорушення, але й за метою.

Ще однією проблемою розмежування кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена в ч. 1 ст. 180 КК України, є перешкоджання здійсненню релігійного обряду (дією чи бездіяльністю), яке вчинене працівником правоохоронного органу з перевищенням влади або службових повноважень. Об'єктивна сторона такого перешкоджання на перший погляд може конкурувати зі складом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», особливо якщо такі діяння завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, тому що зрив релігійного обряду можна вважати такою істотною шкодою. І тоді складається враження, що кваліфікацію треба проводити за правилами конкуренції кримінально-правових норм. Але, на нашу думку, тут мають місце два кримінальні правопорушення, отже, і два об'єкти кримінального правопорушення – безперешкодне здійснення релігійних обрядів і встановлений порядок здійснення працівником правоохоронного органу своєї влади чи службових повноважень. Оскільки нині таких кваліфікуючих ознак, як, наприклад, «працівник правоохоронного органу» або «службова

особа», у ст. 180 КК України немає, то ці діяння треба кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 365 КК України).

Аналогічні проблеми виникають, якщо такі діяння, як перевищення влади чи службових повноважень у межах своєї компетенції у військових правовідносинах, учиняє військова службова особа. Юридичний склад такого злочину передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 426–1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Якщо військова службова особа дією чи бездіяльністю умисно незаконно перешкоджає здійсненню релігійного обряду, тобто зриває релігійний обряд, і такі дії явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, а також якщо ці дії завдали істотної шкоди, то такі діяння треба кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426–1 КК України).

Критерієм, за яким кваліфікація відбувається за сукупністю кримінальних правопорушень, треба вважати суб'єкта. В одному випадку це буде будь-яка особа – загальний суб'єкт (ч. 1 ст. 180 КК України), але якщо такі дії вчиняє військова службова особа, то її дії потребують кваліфікації за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426–1 КК України). Це підкреслює, що вона вчинила два кримінальні правопорушення, тим самим завдала шкоди не лише такому об'єкту, як право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а й установленому порядку здійснення військовою службовою особою своєї влади чи службових повноважень.

У ч. 2 ст. 180 КК України передбачена відповідальність не за кваліфікований склад злочину, юридичний склад якого передбачений у ч. 1 ст. 180 КК України, а за окремий злочин «Примусування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». Тому тут передбачені не кваліфікуючі ознаки, а конститутивні об'єктивні ознаки «примусування» та «насильство», цей злочин треба вважати насильницьким посяганням на спеціального потерпілого, а саме священнослужителя.

Такий спосіб скоєння кримінального правопорушення, як «примушування». Окрім ч. 2 ст. 180 КК України трапляється в диспозиціях багатьох статей, які містяться в різних розділах Особливої частини КК України. Це, зокрема, ст. ст. 134, 142, 143, 151–2, 154, 157, 174, 258–1, 280, 300, 301, 303, 342, 355, 369–3, 373, 386, 404, 442–1 КК України. На нашу думку, розмежування із цими складами треба здійснювати за об'єктом кримінального правопорушення, зокрема за основним безпосереднім об'єктом – право на проведення (або не проведення) релігійного обряду. У ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» прямо вказано, що не допускається будь-яке примушування до участі або неучасті, зокрема, у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях [6]. Також у ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що свобода думки, совісті й релігії включає, зокрема, свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів [7]. Тобто міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини у сфері права людини на свободу віросповідання, прямо забороняють примушування, зокрема й щодо проведення релігійних обрядів, наголошують свободу їх здійснення.

Зазвичай потерпілим в юридичних складах цих кримінальних правопорушень є загальний потерпілий, без уточнення його ознак, і вчинюються ці кримінальні правопорушення з іншою метою, яка не пов'язана з порушенням права на свободу віросповідання. В окремих нормах ознаки потерпілого уточнюються, але лише в юридичному складі злочину, передбаченому в диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України потерпілим є священнослужитель.

Питання щодо розмежування юридичного складу злочину, передбаченого в диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України за ознакою «насильство» (але в даному разі тільки фізичне), постає, коли вчиняється насильство, відповідальність за яке передбачена у кримінальних правопорушеннях, склади яких містяться в диспо-

зиціях ст. ст. 121, 122, 125, 126, 127 КК України. Такі статті можна згрупувати за родовим об'єктом кримінального правопорушення «життя та здоров'я особи». Якщо кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, треба розмежовувати з іншими кримінальними правопорушеннями за ознакою об'єкта кримінального правопорушення, то кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, треба розмежовувати за такою ознакою об'єкта кримінального правопорушення, як потерпілий. До того ж ця ознака прямо передбачена в диспозиції ч. 2 та зазначена у КК України тільки раз. Таким спеціальним потерпілим є «священнослужитель». Хоча визначення поняття «священнослужитель» не міститься у КК України, ми вже детально розглядали це питання [8].

На нашу думку, «фізичне насильство» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не є насильством, небезпечним для життя чи здоров'я та може охоплювати діяння, передбачені в диспозиціях ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» та ст. 126 КК України «Побої і мордування». Про це свідчать санкції цих статей, що вказують на ступінь їхньої суспільної небезпеки.

Але якщо примушування (а примушування може бути тільки умисним) шляхом фізичного насильства було поєднане з діяннями, передбаченими в диспозиціях ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 127 КК України «Катування», то тоді вчинене не охоплюється ч. 2 ст. 180 КК України та потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень (за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною статтею з вищезгаданих). Така ситуація пояснюється тим, що в разі скоєння злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, вчинюється більш тяжке кримінальне правопорушення.

Також виглядає несистемним те, що термінологічний зворот «психічне насильство» вживається у КК України тільки раз – у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК Укра-

їни. У ч. 2 ст. 40 КК України ще йдеться про кримінальну відповідальність за завдання шкоди правоохоронуваним інтересам особи, яка зазнала «психічного примусу». Хоча, на нашу думку, «психічний примус» і «психічне насильство» за змістом є тотожними поняттями, але в даному контексті вони застосовуються практично у протилежному сенсі. Якщо «психічне насильство» у ч. 2 ст. 180 КК України застосовується до особи спеціального потерпілого (священнослужителя) з метою примусити проти його волі провести релігійний обряд, який є цілком законним та сам собою не порушує жодних прав, то в ч. 2 ст. 40 КК України зазначено «психічний примус» особи до завдання шкоди правоохоронуваним інтересам. На нашу думку, узагалі, згадка про види насильства (фізичне та психічне) у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є зайвою, тому що поняття «насильство» охоплює обидва ці види [5, с. 202–203].

Якщо ж «психічне насильство» у примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду пов'язане з погрозою вбивством (така погроза повинна бути реальною та конкретною), то такі діяння треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 129 КК України «Погроза вбивством».

Якщо примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду шляхом фізичного або психічного насильства вчинене службовою особою з використанням влади чи службового становища, то таке діяння треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопору-

шень, тобто за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», а якщо таке діяння вчинене працівником правоохоронного органу, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», якщо військовою службовою особою, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 426–1 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень».

На основі дослідженого матеріалу можна дійти таких висновків, що кваліфікація злочинів, передбачених у диспозиціях чинної редакції ст. 180 КК України, є досить складною. Це пов'язано із бланкетністю статті та відсутністю кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів.

У зв'язку з тим, що злочини, передбачені в диспозиціях ст. 180 КК України, можуть бути скоєні спеціальним суб'єктом, у кваліфікації треба звертати увагу на злочини, склади яких передбачені в диспозиціях ст. ст. 365 та 426–1 КК України, за наявності для цього достатніх підстав пропонується кваліфікація за правилами сукупності кримінальних правопорушень. Також у кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, треба враховувати вид і ступінь насильницьких дій, що теж впливає на кваліфікацію. Щоб спростити кваліфікацію діянь, передбачених у різних частинах ст. 180 КК України, пропонується доповнити ч. ч. 1 та 2 цієї статті такою кваліфікуючою ознакою, як спеціальний суб'єкт злочину.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Ковтун О.І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». Київ : НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171–177. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>
3. Ковтун О.І. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що передбачені в диспозиціях ст. 180 КК України. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2 (45). Р. 341–353. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2\(45\)-341-353](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2(45)-341-353)
4. Шармар О.М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного

стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 323–329. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.56>

5. Ковтун О.І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»». Київ : НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198–205. <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>

6. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

7. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (повний текст). *WWW.COE.INT. КОМПАС : посібник з освіти з прав людини за участю молоді* : вебсайт. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-european-convention-on-human-rights-and-its-protocols>

8. Ковтун О.І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24 лютого 2023 р. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331–334.

Стаття надійшла в редакцію: 05.11.2025

Стаття прийнята: 11.12.2025

Опубліковано: 22.12.2025

